

**Transmilliy korporatsiyalarning (TMK) global ta'sirni amalga
oshirish omili sifatidagi o'rni**

O'ktamova Kumush

JIDU xalqaro munosabatlar yo'nalishi bitiruvchisi

Annotatsiya: Zamonaviy sharoitda xalqarolashtirishning asosiy harakatlantiruvchi kuchi kompaniya va xorijiy filiallardan iborat yirik iqtisodiy birlashmalar bo'lgan Transmilliy korporatsiyalar (TMK) hisoblanadi. Xalqaro maydondagi ko'plab voqealar TMKlar bilan bog'liq bo'lib, ularning siyosati bilan shartlangan yoki ular tomonidan boshlangan. TMKlar jahon siyosatida faol ishtirok etadilar va davlatlararo munosabatlarga ta'sir ko'rsatadilar. Jahon siyosatini iqtisodlashtirish yangi tizimning asosiy parametrlaridan biriga aylanib bormoqda. Ularning faoliyati iqtisodiyot va siyosatning globallashuv jarayonlarini chuqurlashtiradi. Globallashuv, o'z navbatida, TMKlarning mavqeini mustahkamlaydi, ularning mamlakatlarning siyosiy rejimlariga ta'sir qilishning yanada samarali usullarini shakllantiradi va ular faoliyatining siyosiy maydonini kengaytiradi. TMKlar deyarli hamma joyda mavjud kuchga aylandi. Ushbu ilmiy maqolada AQSH transmilliy korporatsiyalarining faoliyati tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: AQSH, Transmilliy korporatsiyalar, iqtisodiy aloqalar zamonaviy tashqi siyosat.

Аннотация: Основной движущей силой интернационализации в современных условиях являются транснациональные корпорации (ТНК), представляющие собой крупные экономические объединения, состоящие из компаний и зарубежных филиалов. Многие события на международной арене связаны с ТНК, обусловлены их политикой или инициированы ими. ТНК активно участвуют в мировой политике и

влиять на межгосударственные отношения. Экономизация мировой политики становится одним из главных параметров новой системы. Их деятельность углубляет процессы глобализации экономики и политики. Глобализация, в свою очередь, усиливает позиции ТНК, формирует более эффективные способы влияния на политические режимы стран, расширяет политическое пространство их деятельности. ТНК стали почти повсеместной силой. В данной научной статье анализируется деятельность транснациональных корпораций США.

Ключевые слова: США, Транснациональные корпорации, экономические отношения, современная внешняя политика.

Hozirgi kunda transmilliy korporatsiyalar (TMK) jahon siyosatining shakllanishiga o'z ta'sirini kuchaytirmoqda. Ularning xalqaro munosabatlardagi nodavlat subyektlari sifatidagi maqomi ularga ilgari milliy davlatlarning vakolatiga taalluqli bo'lgan jahon siyosatining eng muhim masalalari va muammolarini hal qilishda faol ishtirok etish imkonini beradi. TMKlar milliy iqtisodiyotga homiylik qiladi, qarz beradi va sarmoya kiritadi, ayrim hollarda esa uni bevosita boshqaradi.

Transmilliy korporatsiyalar bank, savdo, sanoat va transport firmalarining yirik birlashmalari bo'lib, ularning faoliyati o'z mamlakatlaridan ancha uzoqda bo'lib, ularga ishlab chiqarish, marketing, tovarlarni sotib olish va xizmatlar ko'rsatish sohalarida qulay pozitsiyalarni taqdim etadi.

Xalqaro munosabatlar tizimida iqtisodiy aloqalar eng muhimi hisoblanadi. Davlatning iqtisodiy holati esa uning rivojlanish darajasini ko'rsatib beruvchi eng muhim omildir. Zero, "Iqtisodiyotda davlat ishtirokini strategik asoslangan darajada qisqartirish, xususiy mulkni yanada rivojlantirish va uni himoya qilishga doir kompleks masalalarni hal etish - hukumat, davlat boshqaruvi organlari va barcha darajadagi hokimliklar uchun eng muhim ustuvor vazifa sifatida belgilanadi.

Transmilliy korporatsiyalar bir qancha mamlakatlarda ishlab chiqarish bo'linmalariga ega bo'lgan kompaniyadir. TMK lar xalqaro biznesi muhim bo'lgan kompaniya bo'lib. xorijiy aktivlari umumiy hajmining taxminan 25-30% ni tashkil etadigan va ikki yoki undan ortiq mamlakatlarda filiallariga ega bo'lgan kompaniya.

Transmilliy korporatsiyalar nodavlat xalqaro tashkilotlarning alohida turidir. Ularning ajralib turadigan xususiyatlari quyidagilardir:

- global miqyosdagi bozorlar va raqobatning sayyoraviy qarashlari;
- filiallar, qo'shma korxonalar va zavodlarni boshqa tarmoqlar bilan integratsiyalashgan yagona xalqaro boshqaruv tarmog'iga birlashtirish;
- uning filiallari faoliyatini yangi axborot texnologiyalari asosida muvofiqlashtirish.

TMKning birinchi prototiplari 16—17-asrlarda paydo bo'lgan. Aynan 1600-yilda Hindiston boyliklarini o'zlashtirish maqsadida tashkil etilgan va 1858-yilgacha faoliyat ko'rsatgan Britaniya Ost-Indiya kompaniyasining asoschilari orasida nafaqat ingliz savdogarlari, balki golland savdogarlari va nemis bankirlari ham bor edi. 20-asrga qadar bunday mustamlaka kompaniyalari deyarli faqat savdo bilan shug'ullangan, ammo ishlab chiqarishni tashkil etish bilan shug'ullanmagan va shuning uchun kapitalistik iqtisodiyotda hal qiluvchi rol o'ynamagan. Ular faqat 19-asr oxirida paydo bo'lgan, erkin raqobat yirik monopoliya firmalarining faol rivojlanishi bilan almashtirilgan va kapitalni ommaviy eksport qilishni boshlagan "haqiqiy" TMKlarning peshqadamlari hisoblanadi.

TMK rivojlanishining uchta asosiy bosqichi mavjud.

XX asr boshlari. TMKlar rivojlanmagan mamlakatlarda xomashyo ishlab chiqarish, parallel ravishda u yerda savdo missiyalarini tashkil etish uchun yaratilgan. Ishlab chiqarish sanoati rivojlangan mamlakatlarda qoldi - yuqori avtomatlashtirish yo'q edi va malakali xodimlar kerak edi. Bu davrda TMKlar odatda turli mamlakatlar firmalarining birlashmalari tomonidan tashkil etilgan bo'lib, ular savdo bozorlarini taqsimlagan, kelishilgan narx siyosatini yuritgan.

XX asr o'rtalari. Xorijiy ishlab chiqarish bo'linmalarining roli o'sdi, ular ilgari TMKlar uchun "mahalliy" mamlakatda ishlab chiqarilgan mahsulotlarni ishlab chiqarishni boshladilar. TMK filiallari mahalliy talablarga xizmat qilish uchun tobora ko'proq yo'naltirilmoqda. Ishlab chiqarishni o'tkazishga operatsiyalarni avtomatlashtirish yordam berdi, bu past malakali va yarim savodli kadrlardan ko'proq foydalanish imkonini berdi. Axborot kommunikatsiyalarining rivojlanishi markazdan uzoqda joylashgan jarayonlar ustidan nazoratni yo'qotmaslik imkonini berdi. Transport infratuzilmasi ishlab chiqarish omillari arzonroq bo'lgan mamlakatlarda alohida texnologik jarayonlarni ajratish va joylashtirishni iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiq qildi. TMK tashkilotchilari tobora mustaqil tashqi iqtisodiy faoliyatni amalga oshirish uchun etarlicha yirik individual firmalarga aylanib bormoqda. 1960-yillarda "transmilliy korporatsiyalar" atamasining o'zi paydo bo'ldi.

XX asr oxiri. TMKlar ishlab chiqarish va sotishning global tizimini yaratadilar. Sho'ba korxonalar uchun joy tanlashda asosiy rol ishlab chiqarish va sotishning umumiy xarajatlarini minimallashtirish orqali o'ynaydi. Zamonaviy Germaniya aholisi uskunalarini Germaniyaning Bosch kompaniyasidan sotib olishadi, ammo ular umuman Germaniyada emas, balki Janubiy Koreya yoki Xitoyda ishlab chiqarilgan.

Transmilliy korporatsiyalar investitsiyalari oqimi kuchsiz hududlarga tobora kamayib bordi. Agar 1970-yillarda to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning 25% ga yaqini rivojlanayotgan mamlakatlarga yo'naltirilgan bo'lsa, 1980-yillarning oxiriga kelib ularning ulushi 20% dan pastga tushdi.

TMKlar odatda uchta keng guruhga bo'linadi:

Gorizontal integratsiyalashgan TMKlar - bir xil yoki o'xshash tovarlarni ishlab chiqaradigan turli mamlakatlarda joylashgan bo'linmalarni boshqaradi.

Vertikal integratsiyalashgan TMKlar - ma'lum bir mamlakatda boshqa mamlakatlardagi sho'ba korxonalariga etkazib beriladigan tovarlarni ishlab chiqaradigan sho'ba korxonalarini boshqaradi.

Alohida TMKlar - vertikal yoki gorizontal ravishda birlashtirilmagan turli mamlakatlarda joylashgan birliklarni boshqaradi.

TMKlar jahon savdosini xalqaro ishlab chiqarish bilan bog'liqdir. Ular dunyoning o'nlab mamlakatlaridagi sho'ba va bo'linmalari orqali o'zlarining "miya trestlarida" shakllangan yagona ilmiy-ishlab chiqarish va moliyaviy strategiya bo'yicha faoliyat yuritadi, ulkan ilmiy, ishlab chiqarish va bozor salohiyatiga ega bo'lib, bu rivojlanishning yuqori dinamikasini ta'minlaydi.

Transmilliy korporatsiyalar paydo bo'lishining asosiy sababi ishlab chiqarish kuchlarini rivojlantirish asosida ishlab chiqarish va kapitalning milliy-davlat chegaralaridan tashqariga chiqishini baynalmilallashtirish deb qaraladi. TMKlarning shakllanishi va rivojlanishining muhim omili kapitalni eksport qilish edi. Boshqa narsalar qatorida, TMKlarning paydo bo'lishi va rivojlanishining asosiy sabablari qatorida ko'plab tarmoqlarda ishlab chiqarishning keng ko'lamliligi, shuningdek, raqobat muhitining rivojlanishi tufayli ularning iqtisodiy samaradorligining yuqori darajasini ko'rsatish mumkin.

Transmilliy korporatsiyalar ikki tomonlama xususiyatga ega. Bir tomondan, ular jadal rivojlanayotgan xalqaro iqtisodiy munosabatlar mahsulidan boshqa narsa emas, ikkinchi tomondan, TMKlarning o'zi ularga ta'sir ko'rsatishning kuchli mexanizmi bo'lib xizmat qiladi. TMKlar xalqaro iqtisodiy munosabatlarga faol ta'sir ko'rsatib, o'zlarining shakllangan shakllarini o'zgartirib, yangi turdagi munosabatlarni shakllantiradilar.

Xalqaro korporatsiyalar asosiy kompaniya va uning filiallari o'rtasidagi etnosentrik munosabatlar turi bilan tavsiflanadi. Transmilliy korporatsiyalar uchun bu munosabatlar mintaqaga yoki ko'p markazga asoslangan. Global korporatsiyalarga kelsak, munosabatlarning geosentrik turi qo'llaniladi.

Transmilliy korporatsiyalar qaysi turdagi mansubligidan qat'iy nazar, o'z qarorlari va faoliyatida yuqori darajadagi avtonomiya bilan ajralib turadi. Nufuzli xalqaro aktyorlarning barcha belgilariga javob berib, ular xalqaro munosabatlarga o'zgarishlar kiritishga qodir.

O'z resurslariga ko'ra, ular iqtisodiy sohada mamlakatlarning milliy suverenitetini "buzishi" va o'zgarishlarga, shu jumladan davlat suvereniteti sohasidagi o'zgarishlarga ta'sir qilishi mumkin.

TMKlar o'zlarining global miqyosdagi mavjudligidan turli yo'llar bilan sezilarli foyda ko'rmoqdalar. Birinchidan, TMKlar o'zlarining global sotuvlari orqali ilmiy-tadqiqot va reklama xarajatlarini qayta taqsimlash orqali ko'lamli iqtisodlardan foyda ko'radilar, global va keng miqyosli xaridlar ularga o'z shartlarini belgilash va yetkazib beruvchilar ustidan ma'lum bir vakolatlarni amalga oshirish, shuningdek, texnologik va boshqaruv nou-xaularidan foydalanish imkonini beradi. Bundan tashqari, TMKlar o'zlarining global mavjudligidan ba'zi rivojlanayotgan mamlakatlarda ko'p bo'lgan arzon ishchi kuchi xizmatlaridan foydalanish uchun foydalanadilar va rivojlangan xorijiy mamlakatlarning intellektual kapitali bilan ixtisoslashtirilgan ilmiy-tadqiqot va innovatsiyalarni amalga oshirishlari mumkin.

Transmilliy kompaniyalarning asosiy xususiyatlari:

- TMKlar o'zlari qiziqqan mamlakatlarning biznesiga sarmoya kiritadi yoki mahalliy kompaniyalarning aktivlarini sotib oladi, sho'ba va bo'linma korxonalarini yaratadi, shu bilan ularning mahalliy bozordagi ishtirokini oshiradi. Bu kompaniyalar odatda bosh ofisdan boshqariladi;
- Odatda qaror qabul qilishning to'liq tizimi va oliy qaror qabul qilish markazi mavjud, har bir sho'ba yoki filial o'z qaror qabul qiluvchi organ, o'zining turli funksiyalariga ko'ra va qarorlar qabul qilish uchun ishlaydi, lekin uning qarori qaror qabul qilishning oliy markaziga bo'ysunishi kerak;
- TMKlar butun dunyo bo'ylab logistika kanallarini oqilona joylashtirish shartlariga ega bo'lgan savdo bozorlarini qidirmoqdalar: maksimal foyda olish uchun professional doimiy ishlab chiqarish nuqtasi va mahsulotlarni sotishning doimiy nuqtasini hisobga olgan holda;

- Transmilliy korporatsiyalar kuchli iqtisodiy va texnik quvvat, tezkor axborot uzatish, shuningdek, tezkor transchegaraviy logistika vositalari tufayli jahonda raqobatbardoshroq;
- Ko'pgina yirik transmilliy kompaniyalar iqtisodiy va texnik quvvat yoki ishlab chiqarish afzalliklari tufayli har qanday sohada turli darajadagi monopoliyaga ega.

Hozirgi vaqtda transmilliy korporatsiyalar milliy iqtisodiyotlarni bog'laydigan va tegishli mamlakatlar va butun dunyoning iqtisodiy rivojlanishini belgilovchi kuchli iqtisodiy kuchdir. Jumladan, ikki yoki undan ortiq mamlakatlarda o'z biznes bo'linmalariga ega bo'lgan va bu bo'linmalarni shunday qarorlar qabul qilish mexanizmi asosida bir yoki bir nechta markazdan boshqaradigan, izchil siyosat va umumiy strategiya, resurslar, texnologiyalar va mas'uliyatlarni taqsimlash imkonini beradigan xalqaro firmalar shular jumlasidandir.

TMKlarning rivojlanishi jahon iqtisodiyotining o'zini o'zi ishlab chiqaruvchi tizimga aylanishiga, tartibga solish jarayoni milliy darajadan global miqyosga o'tishiga olib keladi. Faqat jahon bozorida takror ishlab chiqarishning tarmoqlararo va mintaqalararo nisbatlarini tartibga solishning yetarlicha samarali mexanizmlari mavjud. Bozordagi turbulentlik 2022 yil ro'yxatida ko'rib chiqilishi kerak bo'lgan minimal bozor qiymatini 2021 yildagi 8,26 milliard dollarga nisbatan 7,6 milliard dollarga tushirdi, ammo boshqa barcha ko'rsatkichlar uchun minimal qiymat o'tgan yilga nisbatan oshdi.

Umumiy qilib aytganda, zamonaviy dunyoda transmilliy korporatsiyalar jahon siyosatining shakllanishiga tobora kuchli ta'sir o'tkazmoqda. Xalqaro munosabatlar tizimida ularga xalqaro munosabatlarning nodavlat subyekti maqomi berildi. Buning yordamida ular ilgari faqat milliy davlatlarning vakolatiga kirgan jahon siyosatining eng muhim muammolari va masalalarini hal qilishda faol ishtirok etishlari mumkin. Transmilliy korporatsiyalar davlatlarning milliy iqtisodiyotiga homiylik qilishlari, qarz berishlari va sarmoya kiritishlari, ayrim hollarda esa uni bevosita boshqarishlari ham mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. Пашин, С.Т. Функционирование транснациональных компаний: Орг. - экон. обеспечение / С.Т.Пашин. - М.: Экономика, 2013
2. Гороховская, О.А. Современные тенденции развития ТНК в мировой экономике. Потенциальные стратегические изменения в политике ТНК / О.А. Гороховская. - М.: Гардарики, 2014.
3. Эрманова К.Р. Функционирование транснациональных корпораций на международном финансовом рынке – Т., 2022
4. Евсюков Антон Александрович “Влияние ТНК на мировые политические процессы в условиях современного геополитического противостояния” М., 2022